

СИСТЕМА РОЗПІЗНАВАННЯ МОВИ НА ОСНОВІ НЕЙРОМЕРЕЖІ

Нейрон – елементарний елемент, що виконує зважене підсумовування й нелінійне перетворення вхідного сигналу. Сигнал на виході нейрона Y залежить від величини порушення нейрона, що формується суматором S і перетворюється функцією активації f .

$$S = \sum_{j=1}^n w_j x_j, \quad Y = f\left(\sum_{j=1}^n w_j x_j\right),$$

де $W = (w_1, w_2, \dots, w_n)$ – вектор вагових коефіцієнтів, $\bar{X} = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ – вектор вхідних сигналів.

Таким чином, кожний нейрон характеризується вектором коефіцієнтів W і параметрами перетворюючої функції f . Найчастіше використовується гранична функція активації:

$$F(S) = \begin{cases} 1, & S > 0 \\ 0, & S \leq 0 \end{cases}$$

Для аналітичних досліджень вибирають сигмоїдну функцію, тобто функція називається сигмоїдною, якщо вона обмежена по максимальному й мініимальному значеннях і має скрізь позитивну похідну. І крім того швидко сходиться до верхньої й нижньої меж при $S \rightarrow +\infty$ й $S \rightarrow -\infty$. Графік сигмоїдної функції близький до зображення передатної характеристики біологічного нейрона.

Нейрон виконує функцію класифікації на два класи, якщо в процесі його навчання сформований вектор вагових коефіцієнтів W , значення якого зберігаються в пам'яті.

Нейромережа – набір елементів (нейронів), що виконують операції над вхідними даними, які мають властивості класифікації. В нейромережі пам'ять не локалізована, а розподілена по всій структурі. Одна з переваг подібної архітектури - "життєздатність", тобто вихід з ладу n нейронів не порушить функціонування системи. Нейромережі вирішують завдання: генерації, навчання й тестування нейромереж, визначення значимості вхідних параметрів, контрастування нейромережі, пошук мініимального вирішального набору вхідних даних. Розглянуто мережу Хопфилда та мережі, що само організуються, Кохонена.

На рисунку 1 наведена архітектура системи (Массачусетський технологічний інститут) розпізнавання мови, у якій використовують нейромережу для класифікації ділянок фонем.

Основні етапи роботи системи розпізнавання мови:

1. Сигнал оцифровується з деякою частотою дискретизації.
2. Отриманий набір відліків розбивається на вікна по 10 мс.
3. Для кожного вікна обчислюються його спектральні характеристики: 12 мел-частотних кепстральних коефіцієнтів (коефіцієнти MFCC); 12 коефіцієнтів дельта від середнього значення MFCC, які вказують ступінь спектрального відхилення; одну енергетичну характеристику, і одна дельта характеристики енергії (від середнього). Усього: для кожного вікна - 26 параметрів.
4. Щоб урахувати мінливість мови, стосовно досліджуваного вікна, розглядаються характеристики чотирьох сусідніх – що знаходяться на відстані: -60 мс, -30 мс, 30 мс і 60 мс.
5. На вхід нейромережі – багатопарового перцептрона – надходить у підсумку 130 параметрів (5 вікон по 26 характеристик у кожному). На виході нейромережі – класифікація кожного вхідного вікна, зважена в ймовірностях груп фонем (фонемні ймовірнісні характеристики).
6. Подаючи на вхід нейромережі всі контекстні вікна, формується матриця ймовірностей фонем протягом деякого часу. На рис. 2.16 вихідні дані нейромережі фіксують розпізнаване слово – "two" [tu:]. Більше темні області в "t", "t<u" і "u" указують більші ймовірності появи цих класів у цей момент часу.
7. Використовуючи алгоритм Витерби вибирається словник і знаходиться слово.
8. Слово, що відповідає кращому шляху в алгоритмі Витерби (має найбільшу суму після проходження шляху) є рішенням.

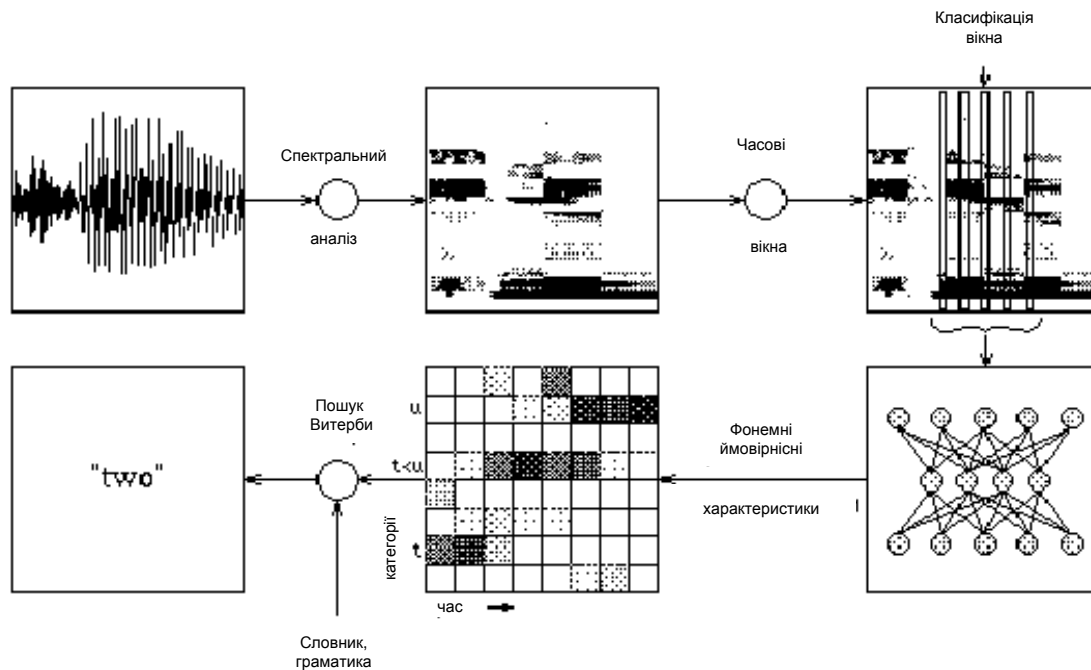

Рис. 1. Узагальнена схема системи розпізнавання мови

Великий набір різних функцій для роботи з нейромережами включений у пакет Neural Network Toolbox системи Matlab, що дозволяє не тільки задати архітектуру мережі, але й вибрати алгоритм навчання. Приведемо деякі з них:

1. вибір архітектури мережі

newhop(T) - створення мережі Хофилда, де T - цільовий вектор,

newp(pr,s,tf,lf) – створення перцептрона, де pr – матриця мінімальних і максимальних значень вхідних елементів; s – число нейронів; tf – передатна функція; lf – навчальна функція,

newff(pr , [S1 S2 S3] ,{'logsig' 'logsig' 'logsig'}, 'traingdx') - створення односпрямованої мережі, де pr – мінімальні й максимальні значення елементів; S1, S2, S3 – кількість нейронів в 1, 2 і 3 шарі; logsig – функція передачі для i-го шару; traingdx – функція навчання.

2. Навчання

initlay(Net) – ініціалізація мережі, де Net – нейромережа,

learngd(w,p,z,n,a,t,e,gw,ga,d,lp,ls) - функція градієнтного спуска, де w – вагарня матриця; p – вхідний вектор; z – зважений вхідний вектор; n – мережний вхідний вектор; a – вихідне вектор; t – вектор цілей шару; e – вектор помилок шару; gw – градієнт; ga – вихідний градієнт; d - відстані нейронів; lp - параметри навчання; ls - стан навчання

3. Моделювання роботи мережі

sim(net,P), де net – нейромережа; P – приклади для розпізнавання

Параметри мережі:

net.trainParam.goal – припустима середньоквадратична погрішність

net.trainParam.epochs – максимальне число циклів навчання.

Основні переваги нейромереж: здатність до навчання; внутрішній паралелізм; висока відмовостійкість і завадостійкість мережі (можливість вирішувати завдання при неповних даних); асоціативна пам'ять (коефіцієнти вагової матриці утворюють асоціації й можуть змінюватися в процесі навчання).